

Тетяна Грушева,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету*

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ВІРУЮЧОГО-ПРОТЕСТАНТА

Простежено шляхи створення радянською атеїстичною пропагандою негативного образу віруючого-протестанта. Показано альтернативний образ віруючих, що були націлені на легальне існування в радянській Україні.

Ключові слова: атеїстична пропаганда, пізній протестантизм, баптизм, п'ятидесятництво, адвентизм.

Останнє століття протестантизм в Україні репрезентують пізнопротестантські напрями. Євангельські християни-баптисти, Християни євангельської віри (п'ятидесятники), Адвентисти сьомого дня посіли істотне місце на вітчизняній релігійній карті. На сьогодні актуальною є проблема гармонізації відносин громадськості і віруючих-протестантів. Складності при вирішенні цього питання додає негативний образ віруючого-сектанта, що сформований ще за радянських часів, але є стійким і сьогодні. З наукової точки зору слово "сектант" не образливе і означає початковий крок тієї чи іншої релігійної течії. Але за радянських років атеїстична пропаганда спотворила образ віруючого, висуваючи на перший план негативні риси протестантів (часто неправдиві) через засоби масової інформації та літературу. Автор статті робить спробу порівняти два образи віруючого-протестанта: історичний і створений радянською атеїстичною пропагандою.

Стратегічною метою партійно-державного керівництва СРСР стає ідея: войовничий атеїзм має привести до цілковитого знищення релігійних почуттів населення. З 1920-х років розпочинається боротьба з релігією, що призвела до трансформації вікових устоїв.

Для цілковитого контролю над релігійним життям країни державні органи влади ставлять за мету провести облік та реєстрацію існуючих релігійних культур. Для глибшого дослідження сектантства в Україні у середині 20-х років підвідділ антирелігійної пропаганди розробляє "Інструкцію з обстеження сектантства за окремими губерніями", яка мала виявити історію секти, її віровчення, історію громади, її внутрішнє життя та економічний стан, ставлення до радянської влади, виконання державних обов'язків, зв'язків із зарубіжними сектами, які надавали допомогу одновірцям [18, арк.27].

З 1925 року задля демонстрації масовості руху атеїстів починає активно діяти Спілка войовничих безвірників (СВБ), яка оголосила непримиренну боротьбу з "релігійними забобонами".

29 січня 1929 року на місця було направлено листа Л. М. Кагановича "Про заходи з посилення антирелігійної роботи", який ще більше ускладнив ситуацію між державою і віруючими. У листі, зокрема, вказувалося на необхідність боротьби з релігією як явищем контрреволюційним. Такі рішення приймалися, незважаючи на численні заяви сектантських релігійних організацій про свою лояльність до радянської влади.

Що стосується сектантів, то їх у той час було проголошено ворогами радянського ладу, діяльність яких спрямована на зрив п'ятирічного плану та соціалістичних змагань [3, арк. 16, 17; 5, с. 15]. За висновком безвірників, сектанти – це “чорні агітатори-пропагандисти, які замазують контрреволюційну пропаганду елейною сектанщиною” (мова документа – укр. – Т. Г.) [3, арк. 16, 17].

Набувають широкого розповсюдження роботи антисектантського змісту. У пресі читачам нав'язується думка щодо шкідливості окремих віровчень та їх нібито антирадянської спрямованості. Так, за висловом радянського дослідника релігії 30-х років А. Рощина, сектантство “за своєю природою і за своїм змістом є ідеологією буржуазного характеру і найбільш пристосованою, раціоналізованою, витонченою і гнучкою формою обману, поневолення буржуазією широких трудящих мас” [14, с. 10]. Громадську думку щодо віруючих-протестантів почали формувати антисектантські роботи [2; 7; 12; 26; 27]. Усі ці матеріали об'єднувало спільне прагнення зобразити сектантські угруповання як такі, що борються проти соціалістичного будівництва на боці контрреволюції. Такі висновки, однак, не відповідали дійсності, адже переважна більшість сектантів відстоювала космополітичні ідеї й дотримувалася позицій невтручання у політичні справи.

Для більш мобільного втілення в життя нових антирелігійних ідей проводиться пропагування радянських свят. Спеціально готується штат пропагандистів-антирелігійників з найбільш підготовлених членів КПУ та КСМУ. Як правило, програма таких пропколективів включала в себе, між іншим, сатиричний розбір сектантських віровчень.

Інший образ віруючих вимальовується при аналізі документальних джерел довоєнного періоду. По-перше, незважаючи на приховану боротьбу держави з протестантами, більша частина громад з 1924 до 1926 рр. на своїх з'їздах оголошують про визнання радянської влади. Протестантські лідери орієнтують єдиновірців на легальне та мирне існування в радянській державі. Віруючі намагалися уникнути конфлікту з владою через питання служби в армії: у своїй більшості вони відбували військову повинність, вважаючи її “оброком”, хоч за можливості користувалися Декретом, який звільняв їх від служби в армії.

По-друге, очевидним є факт високої ролі очільників протестантських громад серед одновірців. Вони стають визнаними лідерами релігійних напрямів, що визначають курс внутрішньогромадського життя та стосунки із “зовнішнім світом”, у тому числі з державою. Помітивши таку роль, державні органи намагаються зменшити вплив цих діячів на релігійне життя шляхом їх ізоляції, у тому числі й через позбавлення волі.

По-третє, планова економіка в Радянському Союзі звала нанівець економічні досягнення в індивідуальному вимірі. Виробнича та сільськогосподарська ініціатива протестантів загальмовується.

Більшовицька політика, яка була спрямована на знищення релігійних почуттів населення, безумовно, підірвала міць релігійних об'єднань. Але більшість віруючих не відмовилися від релігійних переконань. Вони продовжували проводити молитовні зібрання, використовуючи всі можливі засоби.

Під час Другої світової війни ситуація в релігійному середовищі змінюється. Готовність працювати задля перемоги над окупаційними військами висловили

представники різних церковних об'єднань. Керівництво радянської країни використовує цю ситуацію для підвищення духу патріотизму в населення, і ставлення до релігії з боку уряду тимчасово стає більш лояльним. Окупаційна влада, намагаючись посилити вплив на населення СРСР, також не чинить перешкод щодо відправлення релігійних потреб протестантами.

Після закінчення воєнних дій проблеми активізації діяльності сектантів за воєнних років та підвищення рівня релігійності постійно з'являлися на сторінках наукової літератури. Так, на думку радянського дослідника сектанства Е. Філімонова, причини підвищення рівня сектантської релігійності в роки війни вкоренились у психології людини, “у сектантських громадах шукали полегшення та втіхи ті, кого надломилі випробування війни, хто був вибитий зі звичної життєвої колії”. Радянські науковці вважали, що кількісний ріст сектантських громад відбувся завдяки віруючим, які відійшли від православ'я, більшу частину з них становили літні жінки, домогосподарки, вдови, пенсіонери та самотні [16, с.44].

Проте, як свідчить аналіз документальних джерел, складне становище в країні під час війни та у післявоєнний період дійсно викликало зростання релігійності, але цей процес торкнувся не лише літніх жінок. До протестантських громад перш за все потрапили колишні невіруючі й ті, що вагалися (представники інших протестантських віровчень, незначна частина православних).

У той же час частину релігійних лідерів було звинувачено в співпраці з німецькою владою. Але випадки, коли протестанти переходили на бік окупаційного режиму, були винятком. Активізація діяльності не означала підтримку фашистських гасел. Віруючі, для яких головним за будь-яких умов залишається проповідь Євангелія, були за своєю суттю аполітичними. Гучні судові процеси над “зрадниками Вітчизни” зробили свою справу: ще довгий час у пресі та атеїстичній літературі, згадуючи “антирадянські секти”, автори вказували на “профашистські настрої” сектантів.

З кінця 50-х років допускається реєстрація тільки частини протестантських громад, серед яких Євангельські християни-баптисти, Адвентисти сьомого дня [20, арк.67]. Решта культів (п'ятидесятники, адвентисти-реформісти, чисті баптисти, євангельські християни та інші) потрапили до “релігійного підпілля”. За визначенням уповноваженого Ради, це були “законспіровані антирадянські чи релігійно-бузувірські формування, які чинять шкоду радянській державі фактом свого існування та формами своєї практичної релігійно-містичної роботи” (мова документа – рос. – **Т. Г.**) [19, арк.206]. Такі організації, опинившись у полі зору уповноваженого Ради, не були об'єктом його вивчення, матеріали на них передавали органам державної безпеки.

У 50-ті роки загальний образ віруючих-протестантів був такий: “сектанти” відмовлялися від служби в армії; не відвідували культурно-просвітницьких установ; забороняли дітям вступати до піонерської організації; не зверталися до лікарів по медичну допомогу; не брали участі в громадському житті; збиралися на таємні збори для вивчення сектантської літератури; не вступали до колгоспів.

Наведемо один із прикладів характеристики соціального обличчя віруючих нереєстрованих громад п'ятидесятників. Рада в справах релігійних культів на початку 50-х років було ухвалила таке рішення: “Секта Християн віри євангельської (п'ятидесятників-трясунів) належить до категорії містичних реакційних течій...

Сектанти-п'ятидесятники займаються "пророцтвом", під виглядом якого розповсюджують різні провокаційні вигадки про радянську дійсність. Трясуни не визнають радянських законів про обов'язкову військову повинність та відмовляються від захисту Батьківщини зі зброєю в руках. На основі викладеного секта п'ятидесятників, як реакційна і соціально шкідлива, забороняється радянськими законами і не реєструється Радою в справах релігійних культів, а також її Уповноваженими на місцях" (мова документа – рос. – Т. Г.) [19, арк.15].

Більша частина подібних звинувачень не відповідала дійсності. Більшість віруючих-сектантів пристосувалися до наявних умов. Вони не йшли на відкритий конфлікт з державними органами, неодноразово підтверджували своє лояльне ставлення до існуючої влади; навіть служили в армії. Але в державі, де існував тотальний контроль над усіма сферами життя, наявність світогляду, альтернативного панівному, аполітичність віруючих були неможливими. Знищення "релігійного дурману" видавалося для державних органів справою часу. З великим розмахом у першій половині 50-х проводиться антирелігійна пропаганда засобами масової інформації та літературою. Лунали закликати зробити остаточний удар по "осередках ворожого світогляду".

Політичні зміни в радянському суспільстві, що були пов'язані з процесом десталінізації, вплинули й на релігійну сферу. Але стратегічна мета – насадження атеїстичних поглядів залишилася незмінною.

Виявивши нелегально діючі релігійні громади, держава починає з ними тривалу боротьбу. Характерною рисою для судових справ 50–60-х років були відкриті процеси, на які спеціально підбирали атеїстично налаштовану аудиторію. Звинувачення віруючих зводилися до таких пунктів, як: антирадянська агітація, залучення до секти нових громадян, зокрема дітей, відрив їх від громадського життя та "впливу радянської ідеології", зберігання релігійної літератури антирадянського змісту, відмова від служби в радянській армії. Сектантських лідерів звинувачували в ухилянні від суспільно корисної праці й антигромадському паразитичному способі життя. Загальний висновок сформулював радянський дослідник сектантства В. Н. Потапов, стверджуючи, що сектантські керівники – колишні злочинці, які після відбування покарання пішли до сект і в специфічній формі використовують сектантську ідеологію, чим виражають свої негативні соціальні настрої [11, с.13,15].

Особлива роль для роботи в сектантському середовищі відводилась агітаторам з питань атеїзму, котрі повинні були довести неспроможність біблейських догматів. У 1964 році, враховуючи "складність українського релігійного середовища", штат агітаторів та пропагандистів атеїзму, за офіційними даними, досяг 90 тис. чоловік [21, арк.110]. Але такі показники були значно перебільшені. Істотний відсоток цієї цифри становили добровільні лектори, а також ті, кому виконання обов'язків було нав'язано керівництвом установи, де вони працювали. Для цієї категорії агітаторів пропаганда атеїзму не була основною роботою і тому проходила мляво, а результати її були переважно вимислом.

У середині 60-х років державним органам стає все більш очевидним той факт, що боротьба з релігією як явищем є значною мірою безперспективна. Це змушує їх змінити тактику: починається боротьба з окремими культами й конкретними

громадами та групами, що, у свою чергу, вимагало ретельного вивчення культових особливостей. Саме у той час виходить ціла низка загальних робіт антирелігійного змісту, мета яких була продемонструвати шкідливість релігії для людини особисто і для суспільства в цілому. Завдяки таким виданням формувалася негативна громадська думка про віруючих-протестантів [8; 9, с. 10–11, 46–47; 10; 13; 15; 17, с. 111–125; 25, с. 2–6].

Загальний висновок таких праць містився в тезі про шкідливість релігії у період побудови комунізму, коли “релігійні забобони” стають гальмом у розвитку нового суспільства. Головна вада релігії, за висловом радянського автора В. Яковлева, полягала в “запереченні можливості свідомого революційного перетворення суспільства”, а “релігійне сектантство у всіх його різновидах суперечить соціалістичній законності” [28, с. 221, 234]. Такі висновки були найбільш характерними для антирелігійної літератури 50–60-х років минулого століття.

Ще одна характерна риса антирелігійної літератури – друкування сповідей колишніх віруючих. Автори розповідали про омани керівників сект, характеризували їх як користололюбців, описували бузувірства сектантів, їхню антигромадську діяльність [1; 4; 6].

У 70–80-ті держава продовжує спостерігати за участю сектантів у громадському житті країни. Такі “порушення” радянського законодавства, як відмови виконання громадських обов’язків в релігійні свята з релігійних мотивів, відмова від участі у виборах, заклики до молитв за “в’язнів совісті”, організоване навчання дітей релігії, відмова призовників з родин віруючих приймати військову присягу і брати до рук зброю з релігійних мотивів державні органи класифікували як “особливо серйозні протизаконні прояви в сектантських об’єднаннях” (мова документа – рос. – **Т. Г.**) [22, арк.31]. Отже, аполітичність поглядів протестантів доповнювала негативний образ віруючих, що насаджувався стучно та з конкретною стратегічною метою – подолання релігійності населення.

Спостереження за настроями віруючих відбувалося завдяки розробленій анкеті на прослухану проповідь. Так, у другому півріччі 1982 року по всіх областях України було зібрано й розглянуто в Раді в справах релігій 629 анкет, у тому числі 249 – у громадах ЄХБ, 50 – п’ятидесятників, 53 – АСД (для порівняння: 243 анкети стосувалися проповідей, які були проведені в православних церквах). Аналіз цих проповідей свідчив про те, що у них поряд з релігійними розглядалися соціально-етичні та загальносвітоглядні питання, вирішувалися суспільно-політичні проблеми. У кожній другій з п’яти проповідей зачеплено питання необхідності сумлінної праці на користь вітчизни, громадського обов’язку й патріотичних настроїв [23, арк. 38, 39]. Таке справжнє миролюбне обличчя віруючих не бралось до уваги й не зупинило наступ держави на релігійні організації.

На противагу державним заходам у середовищі незареєстрованих протестантських груп посилюється ізоляція від суспільства. У проповідях, на зборах у деяких групах активісти рухів орієнтували віруючих відмовитися від відвідування культурно-просвітницьких закладів, прослуховування радянських радіопередач, читання художньої літератури. Боротьба протестантів за своє існування в атеїстичній країні призвела до зміни орієнтирів: наприкінці 60-х лідери деяких рухів стверджують, що марксисти та атеїсти – це ідейні вороги віри, а в їхній догматиці посилюється культ страждання.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в релігійному середовищі, засоби масової інформації поширюють думку, що мораль сектантів є за своєю суттю антисоціальною. Така позиція преси, телебачення та літератури сприяла тому, що у свідомості широких верств населення формувалася стійкий образ сектантів, які фактом свого існування завдають шкоду радянській державі.

З кінця 70-х років представники влади й дослідники сектантства все частіше застосовують термін “релігійний екстремізм”. Факти, які були у розпорядженні радянських органів, свідчили про те, що “спалах екстремізму” виник у середовищі незареєстрованих сектантів. На них припадало більше ніж 80% всіх порушень закону [24, арк. 25].

Зазвичай образ протестанта доповнює участь його у благодійництві. У часи панування в країні державного атеїзму віруючі намагалися надавати матеріальну допомогу літнім людям, багатодітним сім'ям, хоча в той самий час під заборону опинилося соціальне служіння, що є однією з основних функцій церкви.

Ще одна проблема, що постає при дослідженні пізніх протестантів в Україні, – це визначення освітнього рівня віруючих. Процес освіти серед віруючих проходив разом з усіма прошарками населення країни, хоча відсоток віруючих із вищою і середньою спеціальною освітою менший за середньостатистичні дані. Це пояснюється створенням штучних перешкод при вступі до навчальних закладів чи виключенням з них віруючих. Але пристосування їх до сучасних модернізаційних процесів, легалізація діяльності привели до підвищення відсотка освічених віруючих серед сектантів.

Ще одна характерна риса протестантських громад – домінуюча кількість жінок, хоч у деяких релігійних напрямках (наприклад, п'ятидесятницьких) не було фемінізації.

Ізоляція українських віруючих від суспільного життя та громадськості за радянських часів не зупинили процес модернізації в їхніх громадах. Радянська моноідеологія продемонструвала адаптаційну спроможність українських протестантів щодо наявних умов. Якщо за радянських часів протестанти висловлювали космополітичні погляди, то сьогодні вони підтримують національну ідею й представляють досить органічну частину українського суспільства. У сучасній мережі релігійних громад більш ніж чверть належить протестантам. Українські протестантські церкви інтегрують у суспільство, налагоджують взаємини з макросередовищем. Вони мають значний резерв для подальшого розвитку, збільшення чисельності та впливу на релігійну ситуацію в Україні.

1. Васильев В. Украденное детство / В. Васильев. – Симферополь, 1965.
2. Галактионов М. Классовый враг под сектантской личиной / М. Галактионов. – Москва–Ленинград, 1930.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.П.7. – Оп. 1. – Спр. 1530.
4. Зудерман Б. ...Найдёт ли веру на земле? / Б. Зудерман. – Вл, 1989.
5. Искринский М. Кто такие сектанты / М. Искринский. – М., 1930.
6. Коркосенко А. Знайте правду, люди! / А. Коркосенко. – Симферополь, 1963.
7. Ласкавий Л. Кто такі сектанти і що я бачив у сектантів / Л. Ласкавий. – Одеса, 1930.
8. Мамонтов Я. Релігійна секта п'ятидесятників / Я. Мамонтов. – Дніпропетровськ, 1959.
9. Москвитин И. Куда зовут проповедники / И. Москвитин. – Симферополь, 1969.
10. Первомайський О. Кто такі п'ятидесятники трясуни / О. Первомайський. – К., 1961.
11. Потапов В. О содержании антиобщественной деятельности и формах её проявления у некоторых религиозно-сектантских организаций : Автореф... к.ф.н. – Алма-Ата, 1973.

12. Путинцев Ф. Политическая роль сектантства / Ф. Путинцев. – М., 1928.
13. Романов А. Духовный скит предателя / А. Романов // Наука и религия. – 1963. – № 2.
14. Рошин А. Кто такие сектанты / А. Рошин. – М.–Л., 1930.
15. Сергеев В., Дуднік Ю. Брати-трясуни і їх мерзенні діла / В. Сергеев, Ю. Дуднік // Запорізька правда. – 1961. – 8 червня,
16. Филимонов Э. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы / Э. Филимонов. – К., 1981.
17. Худяков С. О сектантах / С. Худяков // Молодой коммунист. – 1953. – № 8.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2007.
19. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр.12.
20. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5205.
21. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5908.
22. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.2858.
23. ЦДАГО. – Ф.Р-1. – Оп.25. – Спр.2403.
24. ЦДАГО. – Ф.Р-1. – Оп.25. – Спр.3329.
25. Черепанова Э. Чёрные призраки / Э. Черепанова. // Литературная газета. – 1960. – 18 июня.
26. Чефранов О. Сектантский дурман / О. Чефранов. – Харків, 1931.
27. Чудновцев М. Обличчя і маска попівсько-сектантської контрреволюції / М. Чудновцев. – Харків, 1931.
28. Яковлев В. Формирование научного мировоззрения и христианское сектантство / В. Яковлев. – Алма-Ата, 1965.

SUMMARY**TETIANA GRUSHEVA****THE IMAGE OF THE UKRAINIAN SOVIET BELIEVER-PROTESTANT**

The ways of the foundation of the soviet atheistic propaganda negative image of the believer-protestant have been traced in the work. The alternative image of believers who took aim at the legal life has been shown here.

Key words: atheistic propoganda, late Protestant, baptism, Pentecostal, Adventism.

Гусєв Віктор,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук
Українського морського інституту
(м. Севастополь)*

РЕЛІГІЯ ТА ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК

Тема статті стосується проблем взаємодії релігійних і військових структур у різних державах. Ця взаємодія реалізується у двох напрямках: допустимість альтернативної військової служби, а також введення інституту військових капеланів, який забезпечує задоволення релігійних потреб.

Ключові слова: капелани, релігія, армія, альтернативна військова служба.